

19.23x28.19	1/2	עמוד 44	הארץ - מוסף הארץ	05/07/2024	90777555-5
חומי הרצליה אוניברסיטת רייכמן/המכון לחירות ואחריו - 84260					

בוגדים מבפנים? סקרים בדקו אם ישראלים מאמינים בתיאוריות קונספירציה, וסיפקו מסקנות מפתיעות
 עומר יעיר עמוד 44

אל תאמינו לכל מה שאתם שומעים

האם הציבור אכן מאמין בתיאוריות קונספירציה יותר מאשר בעבר? הנתונים מלמדים על מסקנה מפתיעה **עומר יעיר**

שונות נשמעות טענות על ניסיון להנדסה חברתית על ידי החלפת – ואף השמדת – "הגזע הלבן" באמצעות עידוד הגירה של לא-לבנים למדינה. ומעבר לכך, נדמה שכמעט כל פיתוח מדעי או טכנולוגי משמעותי בעשורים האחרונים, כגון חיסונים שונים או תפוצת טכנולוגיית G5, מלווה בתיאוריות קונספירציות שונות אודותיו, ושכמעט כל משבר פוליטי-חברתי משמעותי, למשל מגפת הקורונה או מחדל 7 באוקטובר בישראל, מייצר תיאוריות קונספירציות חדשות אודות הגורמים לו.

לנוכח זאת, אין זה מפתיע שבציבור ובתקשורת רווחות תפיסות שלפיהן לא רק שתיאוריות קונספירציה משגשגות בשנים האחרונות אלא גם שכיום יותר אנשים מאמינים בתיאוריות קונספירציה מאשר בעבר. סקר שנערך בארה"ב ב-2018 מצא שכ-60% מהאמריקאים סבורים שיותר אנשים כיום מאמינים בתיאוריות קונספירציה מאשר לפני 25 שנה (רק 7% סברו הפוך). ובישראל, סקר שערך המכון לחירות ואחריות באוניברסיטת רייכמן במרץ 2024 מצא כי 52% מהציבור הישראלי סבורים שתיאוריות קונספירציה הפכו לנפוצות יותר בשנים האחרונות בישראל (רק 4% סברו הפוך).

אך תיאוריות קונספירציה אינן תופעה חדשה, ורבות מהן היו נפוצות הרבה לפני עידן האינטרנט. נט והרשתות החברתיות. אז האמנם הציבור כיום אכן מאמין בתיאוריות קונספירציה יותר מאשר בעבר? מחקר שהתפרסם ב-2022 בכתב העת PloS One בחן באופן אמפירי את השאלה הזאת, והגיע למסקנה שלפיה אמונה בתיאוריות קונספירציה איננה נפוצה כיום יותר מאשר בעבר. בהתבסס על שורה של סקרי דעת קהל מתקופות שונות, החוקרים בחנו אמונה ב-37 תיאוריות קונספירציה שונות בארה"ב לאורך זמן. הם השוו בין מידת האמונה בכל אחת מתיאוריות הקונספירציה במועד הראשון שבו היא נמדדה, לבין מידת האמונה בהן ב-2021. החוקרים בחנו 37 תיאוריות קונספירציה, בהן האמונה כי בני אדם יצרו קשר סודי עם חוצנים; הטענות שהיה מתג קש נוסף בנשיא קנדי, וכי אוסמה בן לאדן עדיין חי; הטענה כי ממשלת ארה"ב מנסה לשלוט בציבור בעזרת מעבר לנורות חסכוניות; וגם הטענות כי האחוז האחד העשיר ביותר בארה"ב שולט בממשלה ובכלכלה, והטענה כי רוסיה סייעה לטראמפ לנצח בבחירות ב-2016.

המחקר מצא עלייה מובהקת באמונה בשש תיאוריות קונספירציה, אך גם שלא היה שינוי מובהק באמונה ב-16 תיאוריות קונספירציה אחרות, ושהיתה אף ירידה מובהקת באמונה ב-15 תיאוריות קונספירציה נוספות. בממוצע,

תיאוריות קונספירציה מלוות את האנושות זה אלפי שנים. לפי תיאוריות אלה, אירועים שונים התרחשו, או מתרחשים, כתוצאה מהתארגנות סודית של קבוצה קטנה של אנשים בעלי עוצמה, שפעלו לקידום מטרתיהם, וכנגד האינטרס הציבורי. רבים מקוראי שורות אלה בוודאי מכירים בתיאוריות קונספירציה ששורשיהן עתיקים, כמו הפרוטוקולים של זקני ציון או האמונה לגבי ההשפעות הזדוניות של הבונים החופשיים. ועם זאת, רבים סבורים שמשהו השתנה לאחרונה, וכי תיאוריות קונספירציה הפכו לנפוצות ופופולריות הרבה יותר מבעבר.

במדינות שונות מוצגות בשנים האחרונות תיאוריות קונספירציה שונות באופן תדיר למדי בשיח הציבורי. בין השאר, בישראל נשמעות טענות קונספירטיביות הנוגעות לתפירת תיקים על ידי גורמים בפרקליטות כדי להפיל את ראש הממשלה נתניהו, או לכך שגורמים בכירים במערכת הביטחון ידעו ולא דיווחו במתכוון על המתקפה שחמאס מתכנן ב-7 באוקטובר; בארה"ב נשמעות טענות לגבי זיופי קולות המורניים ומאורגנים בבחירות; ובמדינות מערביות

במה מאמינים הישראלים?

אמריקאים נטו להאמין פחות בתיאוריות הקונספירציה הללו לאורך זמן, בכמעט 4%. החוקרים גם מצאו רק מקרה אחד שבו בשנים 2019-2021 היתה בציבור האמריקאי עלייה מובהקת באמונה בתיאוריית קונספירציה כלשהי, לעומת שישה מקרים שבהם היתה ירידה מובהקת. יתרה מזאת, החוקרים מצאו שעם הזמן, תיאוריות קונספירציה נוטות "לאבד" מאמינים יותר מאשר למשוך מאמינים חדשים, וגם שתיאוריות קונספירציה חדשות מהשנים האחרונות נוטות להיות פחות פופולריות כפעם הראשונה שנמדדה האמונה בהן ממה שהיו בזמן תיאוריות קונספירציה ותיקות יותר.

החוקרים מראים גם שהממצאים מארה"ב אינם חריגים. הם בחנו שינויים באמונה בכמה תיאוריות קונספירציה בשש מדינות אירופיות בין 2016 ו-2018, ומתוך 35 בדיקות שערכו הם מצאו עלייה מובהקת באמונה רק בתיאוריית קונספירציה אחת.

ומה לגבי ישראל? בפברואר 2023 ובפברואר 2024 המכון לחירות ואחריות שאל משיבים בסקר לגבי אמונה בחמש תיאוריות קונספירציה בישראל – אחד המחקרים הראשונים בישראל בנושא זה. המשיבים נשאלו לגבי הסכמתם עם האמירות הבאות: סכנות החיסונים מוסתרות מהציבור על ידי הממשל הרפואי והחברות התרופות; נגיף הקורונה נוצר והופץ כחלק מקמפיין;

28.75x37.81	2/2	45	עמוד	הארץ - מוסף הארץ	05/07/2024	90777556-6
חומי הרצליה אוניברסיטת רייכמן/המכון לחירות ואחריו - 84260						

שלט של הקונספירציה הסאטירית הטוענת כי ציפורים הן למעשה רחפני ריגול, בירושלים. צילום: EMILY GLICK / AFP

קונספירציה, נטייה המכונה "חשיבה קונספירטיבית", ואם התוכן של אותה תיאוריית קונספירציה תואם את ההעדפות שלהם ו/או אם היא מופצת על ידי אנשי ציבור וגופים שאותו אדם נותן בהם אמון. הרי לא כל קוראי שורות אלו מאמינים ב"בגידה מבפנים" ב-7 באוקטובר, הגם שנחשפו לטענה זו. ואותם האנשים שמאמינים בתיאוריות קונספירציה בנוגע לנגיף הקורונה נטו לפני כן להאמין בטענות קונספירטיביות לגבי חיסונים קודמים, או בנוגע לתפוצת וירוסים קודמים. למעשה, הטענה לגבי עלייה בשנים האחרונות באמונה בתיאוריות קונספירציה מרמזת על קיומו של גורם חדש כלשהו שאשם בכך, וכיום לרוב מואשמות בכך הרשתות החברתיות. ישנם הסבורים שאם רק נשית רגולציה על הרשתות החברתיות, בעיות רבות – כולל אמונה בתיאוריות קונספירציה – ייפתרו. אבל אנשים לא זקוקים, ולא נזקקים בעבר, למקורות המידע הללו כדי להאמין בתיאוריות קונספירציה, ואלו הנחשפים להן ברשתות החברתיות לא בהכרח מאמינים להן. בנוסף, אנשים המאמינים בתיאוריות קונספירציה שונות לעתים כוחרים, באופן אקטיבי, להיחשף לתכנים קונספירטיביים באינטרנט על מנת למצוא חיזוקים לתפיסות קודמות שלהם. מובן שאין לזלזל בתיאוריות קונספירציה. לאמונה בהן עלולות להיות השלכות פוליטיות וחברתיות שליליות, דוגמת התנהגות

שב"כ, ולא יגאל עמיה, רצח את רכין; האישומים כנגד נתניהו הם תוצאה של רדיפה משפטית כני גדו על ידי אליטה המתנגדת לו; ונתניהו חתום על חוזה סודי עם רעייתו במסגרתו מוענקות לה סמכויות שלטוניות. הגם שמדובר במשך זמן קצר, הממצאים לא הצביעו על עלייה משמעותית באמונה בתיאוריות הקונספירציה הללו. ישנה עלייה מרבה בהקת בתיאוריות קונספירציה אחת (עלייה מ-28% ל-32% באמונה שרדיפה כנגד נתניהו הובילה לאישומים נגדו) לצד היעדר שינוי מרבה בהק בארבע האחרות. כממוצע, האמונה בחמש תיאוריות הקונספירציה עלתה בין 2023 ל-2024 ב-1.1% בלבד.

מה יכול להסביר את הפער הגדול בין התפיסה הרווחת בציבור שלפיה אנו חיים "בעידן הזהב" של תיאוריות קונספירציה, לבין הממצאים האמפיריים? ייתכן שההסבר לפער נובע מכך שרכיבים מבלבלים בין חשיפה לטענות קונספירטיביות כל שהן לבין הסכמה איתן. רבים, כולל אנשי תקשורת, סבורים שאחרים (וכמובן לא הם עצמם) נוטים להיות מושפעים ממידע חדש. אבל חוקרים מסבירים כי אנשים ייטו להאמין בתיאוריית קונספירציה כלשהי בעיקר אם יש להם נטייה מוקדמת (predisposition) להאמין בתיאוריות

אנטי-חברתית ותמיכה באלימות, חוסר אמון בממסד, עוינות למדע ומדענים והימנעות מחי סונים. ובמקרים רבים, גם בהיעדר עלייה לאורך זמן באמונה בתיאוריות קונספירציה שונות, הרי ששיעור לא מבוטל מקרב האורחים עדיין מאמין בחלק מהן. למשל, לפי נתוני המכון לחירות ואחריות, כ-30% מהציבור האמין שהסכנות של חיסונים אינן מדווחות, וכשני שלישים ממצביעי קואליציית נתניהו האמינו שהאישומים נגד ראש הממשלה נובעים מ"אליטה" שמתנגדת לו.

ויתרה מזאת, לממד הפוליטי של אמונה בתיאוריות קונספירציה שונות עלול להיות השלכות בעייתיות. גם אם אין עדויות לעלייה באמונה בהרבה תיאוריות קונספירציה בכלל הציבור, לעתים ישנו קיטוב גובר באמונה בתיאוריות קונספירציה שונות בקרב קבוצות פוליטיות יריבות.

חוקרים מסבירים שלתיאוריות קונספירציה פוליטיות – למשל, שאליטת שמאל כביכול רודפת משפטית את נתניהו, שמנהיגים במחאת קפלו כביכול משתפים פעולה עם אויבי ישראל, וכמובן, "הבגידה מבפנים" ב-7 באוקטובר – ישנו לעתים קרובות היגיון אסטרטגי מבחינת הקבוצה. הן מופצות בין השאר כדי לאחד שורות בקרב חברי הקבוצה למול היריבים ולמנוע עריקות, כדי לחזק את הדימוי הקבוצתי, וכדי להאשים את היריבים ומנהיגיהם בפעילות זדונית. וכאשר הקיטוב הפוליטי בחברה והעוינות והשנאה ליריבים הפוליטיים מתגברים, לעתים נראה גם קיטוב גובר באמונה בתיאוריות קונספירציה שונות אשר בא לידי ביטוי בעלייה באמונה בה בקרב צד מסוים.

ואמנם, נתוני המכון לחירות ואחריות מראים כי התרחבות פער כזה קיימת לפחות במקרה אחד בולט: בנובמבר 2023, 29% ממצביעי הקואליציה האמינו בתיאוריות הקונספירציה אודות ה"בגידה מבפנים" ב-7 באוקטובר (לעומת 9% ממצביעי האופוזיציה). בחלוף חצי שנה, במאי 2024, שיעור זה עלה ל-40% ממצביעי הקואליציה (לעומת 8% ממצביעי האופוזיציה).

התגברות הקיטוב באמונה הזאת לא מבשרת טובות למדינת ישראל, לאור הצורך בהפקת לקחים מאירועי התקופה האחרונה ותיקון המערכת לטווח הארוך. המאבק בתיאוריות קונספירציה הינו מורכב וקשה. אך במאבק זה מוטב שנפעל בהתאם לממצאים אמפיריים ברורים ולא בהתאם לתחושות לא מבוססות. חשוב להיזהר מפני השפעתן האפשרית הרעה של תיאוריות קונספירציה, אבל מוטב גם להיזהר מקביעות נחרצות אודות המקורות שלהן והמידע דה שבה הן כביכול משגשגות ומשתלטות על העולם, ומוטב לגבש הסברים מבוססים לסיבות שביגנן אנשים מאמינים בתיאוריות קונספירציה לפני שפועלים להפחית אמונה בהן. לא תמיד אפשר לגרום לאנשים להפסיק להאמין בתיאוריות קונספירציה שונות – אבל כדי לעשות זאת חשוב להבין מה מלכתחילה הוביל אותם להאמין בהן.

ד"ר עומר יעיר הוא מנהל המחקר ועמית מחקר במכון לחירות ואחריות בבית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה באוניברסיטת רייכמן